

TÜRKİYE’NİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE KAYIT ALTINA ALINAMAYAN EKONOMİ

Erşan SEVER¹, Murat DEMİR²

¹*Istanbul Üniversitesi, S.B.E., Araştırma Görevlisi*
²*Marmara Üniversitesi, S.B.E., Araştırma Görevlisi*

Abstract: The public interfere with general economy for adjustment of the distribution of income and economic stabilization, resource allocation. But the public interventions cannot be resulted in desirable consequences, in addition public interventions especially cause the distortions and inefficiencies in general economy in Turkey. An economic system which have not stability have as a matter of fact caused the developing of the hidden economy. The economic decisions which to be applied particularly since 1980's is exposed to serious criticism as it has caused the appearance of the hidden economy.

İ.GİRİŞ

Devlet ekonomiye gelir dağılımının adaletli olması, ekonomik istikrarın sağlanması ve kaynak dağılımı ile ilgili görevleri nedeniyle müdahalede bulunur. Ancak Türkiye’de ekonomiye yapılan müdahalelerde arzu edilen sonuçlara ulaşamadığı gibi çoğu zaman söz konusu müdahalelerin bizatihi kendisi bir istikrarsızlık unsuru olmuştur. İstikrarsız bir ekonomi, doğal olarak kayıtdışı ekonominin gelişmesine neden olmuştur. Özellikle 1980 yılından sonra alınan ekonomik kararları takip eden yıllardan itibaren kayıtdışı ekonomide artış gözlenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları ve kayıtdışı ekonomi ilişkisi üzerinde durulmuş, daha sonra kayıtdışı ekonomiyi doğuran nedenlerin neler olduğu ve kayıtdışı ekonomiyi ölçme yöntemleri ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ve kayıtdışı ekonomiyi doğuran nedenler incelenmiş ve kayıtdışı ekonominin en aza indirilmesi için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur

II. TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE YAPISAL DEĞİŞİM

Ekonomi politikası, belirlenmiş sosyo-ekonomik amaçlara ulaşmak için devletin ve onun tarafından egemenliğe ilişkin belli işlevlerle donatılmış kuruluşların ekonomik düzen üzerinde biçimlendirici ve ekonominin akışı üzerindeki yönlendirici etkilerine denir [1]. Ancak, politika hedeflerini gerçekleştirmede iktisadi, toplumsal

ve siyasi maliyeti en düşük olan araçların seçilmesine imkan tanıyan çözüm yönteminin bulunması gerekmektedir [2].

Cumhuriyetin ilanından sonra İzmir’de yapılan iktisat kongresinde, liberal ekonomi politikasının izlenmesi ve kalkınmanın özel sektörün teşvik edileceği ifade edilmiş olmasına rağmen, uygulanan ekonomi politikası ile bu dönemde ekonomik gelişme ve sanayileşmenin arzulan seviyede gerçekleşmemesi üzerine 1933 yılından sonra devletçilik rejimi uygulanmaya başlanmış ve özel sektörün kanunla teşvikine de devam edilmiştir [3].

Öte yandan, 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizle birlikte devletin ekonomide daha çok fonksiyonlar yüklenmeye başlaması Türkiye’nin karma ekonomi modelini uygulamaya koymasında etkili olmuştur [4]. Böylece iki zıt iktisat politikası arasında bir uzlaşma prensibine dayalı politikalar uygulanmaya çalışılmıştır.

1850-1960 yılları arasında liberal ekonominin uygulanmasına ağırlık verilmiş olmasına rağmen, yürütülen bu politikalar ithal ikameci bir kalkınma stratejisi içinde uygulanmıştır.

Öte yandan 1946 yılına gelinceye kadar bürokratlar türkiye’de ekonomi politikalarının yönlendirilmesinde etkili olurlarken, söz konusu yıldan sonra sermaye kesimi ekonominin yönetiminde etkili olmaya başlamıştır.

1980 yılına gelinceye kadar ithal ikameci bir kalkınma stratejisi uygulanmıştır. Bu dönemde iç pazara yönelik çalışan firmalar, arkalarına devlet desteğini de alarak gümrük koruması arkasında büyümelerini sürdürmüşlerdir. 24 Ocak 1980 kararlarından sonra ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenmiştir. Ekonomide yapılmak istenen yapısal değişim programında uygulanan yanlış teşvik uygulamaları beraberinde yolsuzluk ve sahtecilik uygulamalarının artmasına neden olmuştur.

Yapısal değişim; endüstrilerde kullanılan üretim faktörlerinin bileşenlerinin, istihdam oranlarının, input ve out-put miktarlarının değişmesidir. Endüstriyel yapı

değişiminin önemli göstergeleri ise, iç talep, ihracat, ara mal ithalatı, nihai mal ithalatı, teknolojik gelişme ve işgücü verimliliğidir [5]. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de uygulanan yapısal değişim uygulamalarında kazanılan ivme istenilenlerin altından kalmıştır. 1980 ve 1994 yıllarında uygulamaya konulan istikrar programlarında yapısal değişim programlarının taviz verilmeden uygulanacağı ifade edilmiş olmasına karşılık, politik çıkarların ülke çıkarlarından daha üstün gelmesi ve çeşitli baskı gruplarının etkisiyle yapılması gereken uygulamalar hayatiyet kazanamamıştır.

Türkiye’deki enflasyonun kronikleşmesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi bütçenin mali disiplinden yoksun olmasıdır. Bir taraftan çeşitli nedenlerle kamu harcamaları artarken, diğer taraftan da kamu harcamalarının finansmanında vergi gelirleri yerine diğer finansman kaynaklarının kullanılması enflasyonun ivme kazanmasına neden olmuştur.

Siyasi yöneticilerin *vergi alma/ oy al* taleplerine olumlu karşılık vererek, *vergi verme/ oy ver* demeleri kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmuştur [6]. Bu şekilde devlet vatandaşın hesap sormadığı gibi, vatandaşın da kendisinden hesap sormasını istememiştir [7].

III. KAYITDIŞI EKONOMİ

Genel olarak kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, yani milli muhasebe kayıtlarında görülmeyen, gayrisafi milli hasıla büyüklüklerine aksetmeyen faaliyetlerin tümü şeklinde ifade edilebilir [8]. Kayıt dışı ekonomi, kendi kendini üreten bir yapıya sahiptir. Elde ettikleri maddi imkanları kayıtlarına geçirmeyen ve geçiremeyenler, bu işlemlerin karşı tarafın da kayıtlarına geçmemesi konusunda baskıcı olabilmektedirler [9].

III.1. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Kayıtdışı ekonominin nedenlerini, kamusal nedenler, Piyasadan kaynaklanan nedenler olarak iki alt başlık altında inceleyebiliriz.

III.1.1. Kamusal Nedenler

Devletin iyi yapılanamamış olması, kayıtdışı ekonominin doğmasına neden olmaktadır. Ekonomisi istikrarlı ve denetim ağı güçlü olan gelişmiş ülkelerde kayıtdışı ekonominin yüksek olmadığı gözlenirken, işsizlik, geçekondulaşma ve iç göçlerin yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı ekonominin çok daha yaygın olduğu görülmektedir.

Diğer yandan bankacılık sektöründe gizli hesapların olduğu ve plastik paraların yerleşmediği ülkelerde kayıtdışı ekonomi artmaktadır.

Kamusal hizmetlerden ve olanaklardan daha fazla yararlanma arzusu ile kamuya yapılan hizmet ve satımlarda belli organik ilişkiler sebebiyle önemli ekonomik menfaatlerin sağlanması kayıt dışılığın üretkenliğine ve gizlenmesine neden olabilmektedir. Bu gibi haller yapılması yasak olan uyuturucu ticareti gibi işlerin gelişmesine ve yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Artan kamu harcamalarını karşılamak için vergi oranlarının yükseltilmesi, sonuçta bireylerin ve firmaların ağır vergi yükünden kaçmalarına neden olabilir.

Kamuoyunda kamu kuruluşlarının etkin çalışmadığı ve israfın oldukça fazla olduğu kanaatinin uyanması ve devlete olan bağlılık duygusunun azalması, vergi ahlakının azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca vergi mevzuatında yer alan istisna, muafiyet, götürü usul ve stopaj gibi uygulamalar da kayıt dışılığa yol açmaktadır [10].

Düşük ücret politikaları nedeniyle maddi sıkıntıların yaşandığı ve ahlaki dejenerasyonların oldukça fazla olduğu ülkelerde kayıt dışılığa daha fazla rastlanmaktadır. Önceleri bir işin kolayca halledilebilmesi için işi yapana verilen hediyeler genişleyerek bireylerin mevcut yasal gelirlerinin üzerinde bir büyüklüğe ulaşabilmektedir.

Öte yandan söz konusu menfaati elde edenlerin mevcut durumlarını devam ettirebilmeleri için edindiği menfaati durumu bilen diğer kişilerce paylaşması ise üzerinde durulması gereken başka bir husustur.

Kamudaki kırtasiyecilik, tıkanıklık ve aşırı harcamalar bir yandan birey ve işletmeleri gizli ekonomiye iterken diğer yandan da illegal yöntemlerle bu işleri kısa sürede yapan iş takipçiliği gibi araçların doğmasına neden olmaktadır.

III.1.2. Piyasadan Kaynaklanan Nedenler

Ekonomide aile tarımı, küçük ölçekli firmalar ve el atölyeleri yoğunlukta ise bu kuruluşların denetimlerinin yapılmasının zorluğu nedeniyle kayıtdışı ekonomi artacaktır [11].

Piyasa aksaklıklarından dolayı resmi ekonomiye oranla bir ürünün daha ucuza elde edilmesi veya üretilmesi sonucunda üretim faktörünün daha uygun fiyatla üretime katılması söz konusudur. Bu durum hem üretici, hem üretim faktörü sahibi, hem de tüketici için geçerlidir. Böyle bir durumda, vergisiz, sigorta kesintisiz, kanuni düzenlemelerden uzak üretim yaparak kayıtdışı kalan sektör, kayıtlı sektörden daha avantajlı bir duruma kavuşmaktadır. İşsizliğin yoğun olduğu dönemlerde kayıtdışı çalışan işçi sayısı daha fazla olmakta ve bunlar kayıtlı sektöre oranla daha yüksek fiyatla çalışmaktadır. Hammadde sahibi malını daha yüksek fiyata satarken, tüketici ilgili ürünü daha ucuza almaktadır.

III.2. Kayıtdışı Ekonominin Çeşitleri

Kayıtdışı ekonominin çeşitlerini şu alt başlıklar incelemek mümkündür:

III.2.1. Yasal, Vergili, Kayıtdışı Faaliyetler

Götürü usul denilen sistem bunun en tipik örneğini sergilemektedir. Bu usule tabi olanlar defter tutmamakta, ve herhangi bir belge de düzenlememektedirler. bilgi üretmeye uygun olmaması nedeniyle mükellefiyet açısından avantaj sağlamaktadır. Vergi idaresi açısından bakıldığında önemli bir vergi kaybına yol açmaktadır. Vergi idaresi tarafından bu mükelleflere götürü usulde tatbik edilen kazanç ve buna bağlı olarak hesaplanan vergiler, gerçek usulde vergilemeye oranla oldukça düşük olmaktadır.

III.2.2. Yasal, Vergi Dışı ve Kayıtdışı Faaliyetler

İstisna ve muafiyetler nedeniyle devletin kendi eliyle meydana getirdiği bir kayıtdışılık vardır. Küçük çiftçi muafılığı, esnaf muafılığı gibi muafıklar çok önemli bir mükellef kitlesini barındırmaktadır. Gerek sektöre ilişkin bilgi toplamanın zorluğu, gerekse sektörün faaliyetlerinin kayıtlarının bilgi üretmeye yakın olmaması sektörlerin kayıtdışı olmasına neden olmaktadır [12].

III.2.3. Yasal, Vergi Dışı ve Kayıtlı Faaliyetler

Sermaye piyasasının teşvik edilmesi ve devletin borçlanabilmesini kolaylaştırmak amacıyla menkul kıymetlerde vergilendirmeme şeklinde yapılan özendirmeler kayıtdışılığa yol açabilmektedir.

III.2.4. Yasal, Düzenlemelere Uymayan Kayıtdışı Faaliyetler

Mükelleflerin kayıtlı olmasına rağmen, faaliyetlerinin bir kısmını kayıtdışı bırakması durumudur. Mükellefin vergi kaçırmak amacıyla, fiş veya faturaları eksik kesmesi, çalışanların primlerini eksik yatırması, kayıtlarda göstermeden işçi çalıştırılması faaliyetlerini örnek olarak göstermek mümkündür.

III.2.5. Yasadışı, Kayıtsız, Vergili Faaliyetler

Bu gruba verilebilecek en güzel örnek naylon fatura kullanımınıdır. Bir diğer örnek ihaleye fesat karıştırılması olayında görülmektedir. Şirketler ihalelere girecek gibi hazırlanmakta ancak araya çeşitli menfaatlerin girmesiyle ihaleden çekilmektedirler. Tabi ki bu işlerin sonucunda karşılıklı para alış verişleri meydana gelmektedir. Elde edilen bu kazançlar sair kazanç ve

iratlar kalemi altında gelir unsurları arasında yerini almakta ve bu kazançlardan vergi alınmaktadır.

III.2.6. Yasadışı Kayıtsız ve Vergisiz Faaliyetler

Uyuşturucu, soygun, kumar ve fuhuş sektörü gibi yasadışı yollardan elde edilen ve kara para olarak bilinen sektörleri bu gruba örnek olarak gösterebiliriz. Devletin amacı bu sektörlerden vergi toplamaktan çok bu sektörlerin faaliyetlerini ortadan kaldırmaya yöneliktir.

III.3. Kayıtdışı Ekonominin Meydana Getirdiği Sorunlar

- Kayıtdışı ekonominin en önemli sorunlarından bir tanesi "ekonomik realiteyi" olduğundan farklı göstermesidir. Milli gelir, istihdam, döviz, ihracat ve ithalat göstergelerinin olduğundan farklı görünmesine neden olmaktadır. Bu durum, böyle bir ekonomide elde bulunan verilere dayanarak yapılan bir planın ve politikanın etkisiz kalmasına neden olacaktır. Bu bakımdan kayıtdışı ekonominin tahmininde kullanılan yöntemlerin de tutarlı olması gerekmektedir [13].

- Kamu gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermektedir. Kamu gelirlerinin en temel kaynağı vergi gelirleridir. Ekonominin kayıt altına alınmaması sonucunda kamu kesimi artan bütçe harcamalarını karşılamak için borçlanma, emisyon ve mevcut vergi oranlarının artırılması yollarından birini seçmek zorunda kalmaktadır.

Borçlanma ve borçlanmanın getirdiği faiz yükü yeni borçlanmaların olmasına neden olmaktadır. Yeni borçlanmalar ise daha yüksek oranlarda faiz vermeyi gerekli kılmaktadır. Faizlerin yüksek olması bir yandan özel girişimin yatırım heveslerini ortadan kaldırırken, diğer yandan da mevcut bütçe açıklarını daha da arttırarak ekonomi üzerindeki olumsuz baskının artmasına neden olmaktadır. Enflasyon oranından daha fazla emisyona gidilmesi de talep enflasyonunun oluşmasına neden olmaktadır.

Vergi oranlarının artırılması ise, dürüst vergi yükümlülere aleyhine haksız rekabetin yol açtığı olumsuzlukların daha da artmasına yol açmaktadır. Ayrıca vergi yükü artan vergi mükellefleri de bu durum karşısında kayıtdışı kalmanın yollarını aramaya çalışmaktadır.

- Kayıtdışı ekonomi, sermayenin vergisel avantajlarının büyük olduğu, ancak makro ekonomik açıdan büyümenin etkin olmadığı alanlara kaymasına neden olmaktadır. Böylece, optimum işletmelerin oluşmasını engellemektedir. Küçük işletmelerin kayıtdışılığa daha yakın olmaları nedeniyle bireyler küçük işletmelere yönelmektedirler.

• İşletmelerin kayıt altında olmamaları, bu işletmelerin yeterince denetlenemedikleri anlamına da gelmektedir. Denetimsizlik ortamında yapılan üretimlerde düşük kalitede ve standartlardan uzak mallar üretilmektedir.

• Ülkenin temel ekonomik göstergelerinde bir artış olmadan, kayıtsız ekonomi sonucunda meydana gelen para talebi artışları ekonominin tümüne yansımaktadır. Para talebine yapılan artışlar yerel paranın değerlendirilmesine neden olmakta ve ülkenin uluslar arası alanda rekabet gücünün azalmasına yol açmaktadır.

• Kayıtdışı ekonominin sanılanın aksine olumlu yanlarının daha fazla olduğu görüşü de vardır. Bu görüşe göre, devlete verilen vergilerin büyük çoğunluğunun yolsuzluk ve israflar nedeniyle yerinde kullanılmaması nedeniyle devlete verilmeyen vergiler, üretime, yatırıma dolayısıyla istihdamın artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ekonomide bir canlılık ve büyüme gerçekleşmektedir.

Ayrıca kayıtdışı ekonomik faaliyet sonucunda elde edilen fonlar, menkul kıymet borsası ve bankalar kanalıyla kayıtlı ekonomiye kaynak, ödedikleri dolaylı vergiler ve aldıkları KİT ürünleri sonucunda ödenen bedeller ile de kamu ekonomisine katkı sağlamaktadırlar.

Ekonominin kayıtdışı olmasında kısa vadede istihdam artışları, ekonomik canlanmalar gözükse de uzun vadede kayıtsız ekonomi nedeniyle devlette meydana gelen bütçe açıkları ekonominin istikrarsız olmasına, haksız rekabete, işsizliğe ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Çağdaş demokratik bir toplum düzeni, mülkiyet hakkını, çalışma hakkını, ailesini, çocuklarını, gününü ve geleceğini korumak için kayıtdışı ekonominin boyutlarını en aza indirmelidir [14].

III.4. Kayıtdışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Yayımlanan gayri safi yurtiçi hasıla veya gayri safi milli hasıla serilerinin birtakım ölçüm hatalarına sahip olduğu konusunda görüş birliği vardır.

Kayıtdışı ekonomiyi ölçmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere sistem gizlilik üzerine kurulduğundan yapılan hesaplamaların net olduğunu ifade etmemiz mümkün değildir. Kayıtdışı ekonominin hesaplanması için geliştirilen yöntemleri doğrudan ölçme ve dolaylı yoldan ölçme yöntemleri olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz.

III.4.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Bu yöntem mikro bazda kullanılan yöntemdir. Vergi denetmenleri tarafından yapılan incelemelerle kayıtdışı ekonominin saptanmasına çalışılmaktadır. Vergi

idaresinin tespit ettiği matrah ile mükellefin gösterdiği matrah arasında ulaşılan farklardan kayıtdışılık tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, gönüllü kuruluşlarca yapılan anketlerle de vergi kaçakçılığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemlerde bireylerin gerçek bilgileri vermemesinden dolayı yapılan araştırmalardan sağlıklı bilgilerin alınması oldukça zordur.

III.4.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

• *Gelir ve Harcama Arasındaki Büyüklüklerin Karşılaştırılması:* Bireyler tarafından elde edilen gelirin bir kısmı gizlenebilmektedir. Gizlenen gelirler, ortaya harcama olarak çıkacaktır. Bu şekilde gelirler ve giderler arasında meydana gelen açıklar kayıtdışı bırakılan ekonomi hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır. Fakat, döviz, altın gibi tasarruf araçlarına yatırımların yüksek olduğu veya yurtdışı transferlerin yoğun olduğu dönemlerde bu yöntemle sağlıklı sonuçlara ulaşılamamaktadır [15].

• *İstihdam Yaklaşımı:* Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında belirli bir zaman sonra bėzer gelişmelerin olması gerekmektedir. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranında fazla bir değişim olmazken, istihdamın toplam nüfusa oranında azalma olması, kayıtdışı istihdamda artış olduğunu ifadesidir. Yöntemin basit olmasına rağmen, kırsal kesimde çalışan bayanların istihdam içerisinde yer alması, okullaşma oranlarında zaman içerisinde meydana gelen artışlar bu yöntemin güvenilirliğini etkilemektedir.

• *Mali Af Uygulaması:* Mali af çıkarılarak aftan yararlanan kişiler ve miktarı hakkında bazı yorumlar yapılarak kayıtdışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

• *Parasalcı Yaklaşım:* Bu yaklaşımda, kayıtdışılığı parasallık hipotezinden hareket ederek tespit edilmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Parasalcı yaklaşım kendi içerisinde sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

III.5. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları

Türkiye yüksek enflasyonda yakaladığı Avrupa birinciliğini kayıtdışı ekonomide de elde etmiş konumdadır. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Türkiye’deki kayıtdışı ekonominin oranını %50 olarak ifade etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın raporuna göre, kayıtdışı ekonominin oranı vergi yaklaşımı hesabı göz önüne alındığında %40, yasal olmayan faaliyetlere göre (ev ekonomisi hariç) %20 olarak ifade edilmiştir [16].

Tablo:1den de izleneceği üzere OECD ülkeleri arasında kayıtdışı ekonominin en düşük olduğu ülke İsviçre’dir. İsviçre’de bu oran %7 olarak ölçülmüştür. İsviçre’yi % 7.5 ve %12 oranıyla Avusturya ve Japonya

izlemektedir. OECD ülkeleri içerisindeki sıralamada %26'lık bir oranla kayıtdışı ekonominin en yüksek olduğu ülke İtalya'dır. İtalya'yı %22 ile İspanya izlemektedir.

Tablo.1. OECD Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonominin Durumu

Ülkeler	Kayıtdışı Ekonominin .Boyutu(%)
İsviçre	7.0
Avusturya	7.5
Japonya	12.0
Fransa	15.0
Kanada	15.0
İrlanda	16.0
ABD	12.5
İngiltere	13.5
Hollanda	14.5
Almanya	14.8
Danimarka	17.5
Norveç	17.5
İsveç	17.6
Belçika	21.5
İspanya	22.5
İtalya	26.0

Kaynak:Dünya Gazetesi, 23 Haziran 1998

Kayıtdışı ekonominin boyutlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan başka bir çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de 1996 yılında 7.5 katrilyon olan kayıtdışı ekonomi, 1997 de 16 katrilyona ve 1998 yılında ise 24 katrilyon seviyesine ulaşmıştır (Bkz. Tablo.2.).

Kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranlarına baktığımızda da en yüksek oranın kayıtdışı istihdamda olduğu görülmektedir.

Görüldüğü gibi bu çalışmanın sonuçları da DPT'nin ortaya koyduğu rakamlara oldukça yakındır. Bu durum bize söz konusu araştırmalarda hata paylarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün bu derece yüksek çıkmasının nedenlerine kısaca değinmek gerekirse:

- Gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de siyaset, zaman zaman politikacı, bürokrat ve seçmen kışkırtıcı altında bir rant elde etme aracı olarak görülmüş ve kararalma süreci bu doğrultuda çalıştırılmıştır. Bu durum yapısı gereği, haksız bir şekilde elde edilmiş önemli miktarda bir gelirin, reel ekonominin dışında oluşan bu gelire rant da denilebilir, ortaya çıkmasına ve dağıtılmasına yol açmıştır. Tabi ki bu gelir de kayıt altına alınamamaktadır.

- Serbest pazar ekonomisi *serbest bırak kontrol et* şeklinde iken, bu durum ülkemizde *serbest bıraktım merak etme kontrol de etmem* şeklinde gelişmiştir [16]. Hal böyle olunca ülkemizde vergiler genelde sabit gelirli tarafından ödenir duruma gelmiştir. Bunun sonucunda kamu hizmetini finanse edenlerle, yararlanan insanların farklı kişiler olmaları, kamu hizmeti talebini artırmıştır [17]. Tablo:3'ten de izleneceği üzere 1993 yılı sonuna göre toplam 33 milyon seçmen (kamu malı talep eden) bulunduğu halde, 8 milyon gelir vergisi mükellefi bulunmaktadır. Bu görüntü bize Türkiye'deki bedavacılık derecesinin %76 oranında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu oran ABD'de %10 civarında gerçekleşmektedir.

Tablo.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü

	1996		1997		1998	
	MilyarTL	Kay.dışı ek/Gsmh	MilyarTL	Kay.dışı ek/Gsmh	MilyarTL	Kay.dışı ek/Gsmh
Kay.dışı işçilikle yapılan üret.	4.883.570	32,6	10.714.105	36,4	13.734.720	25,9
Kay.dışı tarımsal üretim	1.544.564	10,3	2.886.553	9,8	4.989.844	9,4
Kay.dışı ticari ve sınai faaliy.	1.110.000	7,4	2.410.000	8,2	5.238.000	9,9
Toplam	7.538.134	50,3	16.010.658	54,4	23.962.564	45,2

Kaynak: Altuğ, Kayıtdışı Ekonomi, s.466 ve DPT. Temel Ekonomik Göstergeler, Temmuz 1999, s.13.

Tablo.3. Toplumsal Bedavacılıkla İlgili 1993 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Verileri

Toplam Seçmen Sayısı (1)	Toplam Gelir Vergisi Mükellefi Sayısı (2)	Bedavacılık Derecesi (2/1)
33 Milyon	8 Milyon	%76

• Siyasi iktidarı oluşturan politikacıların girişimci kitle mensubu veya girişimcilerden şahsi çıkar sağlayan kişilerden olmaları ciddi bir vergilendirme ve vergi tahsil mekanizmasının oluşmasını engellemiştir.

• Vergi oranlarının yüksek olması Türkiye'deki kayıtdışılığın en önemli faktörlerinden bir tanesidir.

• Yüksek vergi oranları nedeniyle GSYİH cinsinden Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutu 1970 yılında %5.52, 1989 yılında %6.58 ve 1991 yılında ise %7.78 olarak gerçekleşmiştir.

Öte yandan, Tapuda ve araç alım satımlarında alınan yüksek vergiler nedeniyle insanlar taşınmaz mal alım-satım işlemlerinde gerçek değerinin altında resmi işlem yaptırarak vergi kayıplarına neden olmaktadır. Taşıt sahipleri de devir işlemlerinde alınan yüksek oranlı vergi nedeniyle mecbur kalmadıkça resmi devir işlemlerini gerçekleştirilmeyip, aralarında bazı anlaşmalar yaparak işlerini halletmektedirler.

• Türk vergi sisteminin özü beyan esasına dayanmaktadır. Beyana dayalı vergileme türünün başarı şansı ise belge sisteminin yaygınlığına bağlıdır. Götürü vergi usulu ise belge düzeninin aksamasındaki en büyük etkidir. Türkiye'deki götürü usulü mükelleflerin %30 civarında olduğu gözönüne alındığında Türkiye'de vergi dışı kalan mükellefin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

• Vergi cezalarının etkin olmaması vergi kaçaklarının artmasına neden olmaktadır. Vergi kaçakçılığının suçu altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ve bu kadar süreyle meslekten men; masrafı mükelleften alınmak kaydıyla teşhir, ziyana uğratılan verginin üç katı kadar para cezası alınması gibi cezai yaptırımlar olmasına rağmen, bu cezaların işletilmesinde etkinlik yoktur.

• Vergi idaresi elemanlarının yeterli bilgiye sahip olmamaları ve vergi kayıplarını önleme hususunda bir mesleki hırs ve hevese sahip olmamaları vergi kaçaklarının artmasına neden olmaktadır.

Tablo:4'ten de görüleceği gibi ülkemizde en fazla vergi kaçakçılığı tekstil sektöründe görülmektedir. Tekstil sektöründen sonra ikinci sırada Otel, lokanta ve turistik işletmeler yer almaktadır.

Tablo.4. Sektörlere Göre Vergi Kaçağı

Sektörün Adı Vergi Kaçağı Oranı

Tekstil (İplik imalinden konfeksiyona)	79
Otel, lokanta ve turistik işletmeler	60
Özel sağlık işletmeleri	48
Özel eğitim ve öğretim işletmeleri	37
Taşıma, depolama ve haberleşme hizmetleri	27
İnşaat sektörü	25
Madencilik, Kireç ve Mermercilik	25
Kültür ve Eğlence hizmetleri	22
Gıda ve Yem Sanayii	14
Çeşitli metal ve elektrikli aletler sanayii	13
Serbest meslek faaliyetleri	11

• Kamu sektöründe popülist politikalar nedeniyle kaynakların verimsiz kullanılması kayıtdışılığın bir başka nedenidir. Lüks makam arabaları, şatafatlı törenler, toplanan vergilerin faiz ödemelerine gitmesi gibi nedenlerden dolayı, insanlarda ödedikleri vergilerin kendisine hizmet olarak geri dönmeyeceği kanaatinin yaygın olması kayıtdışılığın bir başka sebebidir.

Öte yandan kısa aralıklarla yapılan aflar, insanları af bekleyişi içerisine sokmaktadır. bu şekilde vergisini zamanında ödeyen insanlar cezalandırılmaktadır. Bu yüzden vergisini zamanında ödeyen insanlarda kayıtdışı kalmayı tercih etmektedirler.

• Kamuda çalışan ücretli kesime ödenen ücretlerin düşüklüğü de kayıtsızlığa neden olmaktadır. Bugün maaşları yetersiz olan insanların bir kısmı gizli olarak ek iş yapmaktalar bir kısmı da gayri kanuni yollardan gelirlerini arttırmaya çalışmaktadırlar.

IV. SONUÇ

Özellikle son dönemlerde, Türkiye’de kayıtdışı ekonominin oldukça önemli boyutlara ulaştığı ileri sürülmektedir. Bu konuda DPT ve DİE tarafından yapılan çalışmalarda kayıtdışı ekonominin GSMH’ya oranının %45-50 düzeylerinde olduğu görülmektedir. Kayıtdışı ekonominin bu denli artmasında kamu kesiminin gerek uygulamaları ve gerekse aldığı kararlar büyük ölçüde etkili olmuştur. İstikrarı sağlamaya yönelik olarak uygulamaya konulan maliye politikalarının bizatihi kendisi çoğu zaman istikrarsızlık kaynağı olmuş, gelir dağılımındaki çarpıklıklar belirginleşmiş ve bir takım vergisel olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca kamu kesiminde görülen savurganlık ve kamu harcamalarının yönetiminde ve denetiminde bir etkinliğinin sağlanamamış olması da bireylerin devlete olan güvenini zedelemiş ve bu durum kayıtdışılığa geçişte bir neden olarak görülmüştür.

Ekonomik faaliyetlerin tümünü kayıt altına alabilmenin tek yolu öncelikle, insanları ve dolayısıyla ekonomiyi kayıtdışılığa iten nedenleri ortadan kaldırmaktır. Adil bir gelir dağılımının sağlanması, vergilemede dikey ve yatay adaletin gerçekleştirilmesi, vergi yönetiminin etkinliğinin artırılması, af uygulamalarına son verilmesi, kamu kesiminde yapısal reformların yapılması ile etkin çalışan bir kamu idaresinin oluşturulması kayıtdışı ekonominin kontrol altına alınabilmesinde ön koşul olarak ortaya konulabilecek unsurlardır. Bununla eş zamanlı olarak mevzuatta kayıtdışılığa neden olan konularda belirlenmeli ve kayıtdışılığı önleyecek gerekli hukuki altyapı hazırlanmalıdır. Unutmamak gerekir ki globalleşen dünyada Türkiye’nin de yer alabilmesi ancak istikrarlı bir ekonomik gelişmenin olduğu ve ekonomik faaliyetlerin ve kazançların kayıt altında olduğu bir ekonomik yapının meydana getirilmesiyle gerçekleşecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Putz, Theodor, **Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri**, 4. Basıdan Çeviri, Çev. Naci Kepkep, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- [2] Coşar, Nevin, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Genel Nitelikleri”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt:XX, Sayı:188-189, Şubat-Mart 1996, s.2.
- [3] Hiç, Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**. Genişletilmiş 2. Baskı., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994.
- [4] Çetin, Canan, **Yeniden Yapılanma, Girişimcilik, Küçük ve Orta Boy İşletmeler ve Bunların Özendirilmesi**, Der Yayınları No: 202, İstanbul, 1996.
- [5] Tenekecioğlu, Murat, “Yapısal Değişim, Teşvik, Kayıtdışı Ekonomi Vergi Affı ve Vergi Yüzsüzleri”, **Dünya Gazetesi**, 8 Ağustos 1997, s.4.
- [6] Altuğ, Osman, **Kayıtdışı Ekonomi**, İkinci Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1999.
- [7] Özel, Mustafa, **Devlet ve Ekonomi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- [8] Kırbas, Sadık, **Kayıtdışı Ekonomi, Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, TESAV Yayınları, Ankara, 1995.
- [9] Seviğ, Veysi, “Kayıtdışı Ekonominin Üretkenliği”, **Dünya Gazetesi**, 1 Ağustos 1997, s.3.
- [10] Dura, Cihan, “Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124, Ocak-Nisan 1997, s.6.
- [11] Kalça, Adem, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Durumu”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 4, Nisan 1995, s.47.
- [12] Akar, Yıldırım, “Kara Paranın Aklanması ve İktisadi Açından İncelenmesi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 145, Nisan 1998, s.56.
- [13] Bhattacharyya, D.K., “An Econometric Method of Estimating The “Hidden Economy”, United Kingdom (1960-1984): Estimates and Tests”, **The Economic Journal**, 100, 1990, s.703.
- [14] Ekin, Nusret, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1995.
- [15] Temel, Adil; Şimşek, Ayşegül; Yazıcı, Kuddusi. “Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 104, Kasım 1994, s.12.
- [16] -----, “DPT: Kayıtdışı Ekonomide Lideriz”, **Dünya Gazetesi**, 23 Haziran 1998.
- [17] Altuğ, Osman, “Kayıtdışı Ekonomi ve Demokratikleşme”, **Gümrük Dergisi**, Sayı:13, Haziran 1995, s.4.
- [18] Karakaş, Eser; Akkoyunlu, Pınar, “Mali Kriz Göstergeleri”. **Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz**, XII. Türkiye Maliye Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, Belek-Antalya, 14-17 Mayıs 1997.

